

Dariusz Tabor

Późnogotycka monstrancja w kościele parafialnym św. Filipa i Jakuba w Żorach

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 17, 163-171

1984

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DARIUSZ TABOR

PÓŻNOGOTYCKA MONSTRANCJA W KOŚCIELE PARAFIALNYM ŚW. FILIPA I JAKUBA W ŻORACH

W Kościele parafialnym w Żorach znajduje się interesujący zabytek późnogotyckiego złotnictwa — monstrancja. W swoim katalogu zabytków opublikował ją Hans Lutsch, zamieszczając opis oraz stwierdzenie, że została ona ukończona w pierwszej połowie XVIII wieku¹.

Nowack w swej pracy o kościele w Żorach zamieścił opis monstrancji na podstawie katalogu Lutscha oraz stwierdził, że została ona wymieniona już w 1652 r. jako srebrna, pozłacana, o wysokości dwóch łokci; podał też informację o pozłoceniu jej na nowo przez wrocławskiego złotnika Höptnera².

W 1905 r. w Muzeum Przemysłu Artystycznego i Starożytności we Wrocławiu (Museum für Kunstgewerbe und Altertümer) urządzono wystawę złotnictwa od czasów prehistorycznych do XIX wieku. Zaprezentowano wyroby zarówno pochodzenia śląskiego, jak i inne, znajdujące się w kolekcjach śląskich. Udokumentowano ją katalogiem pozbawionym jednak ilustracji. Na wystawie eksponowana była monstrancja z Żor. W katalogu opublikowano jej krótki opis i datowano na koniec XV wieku³.

Schwartzer zwrócił uwagę na bogactwo konstrukcji monstrancji żorowskiej oraz przełamywanie reguł architektonicznych w tej konstrukcji⁴.

Hintze i Masner w monumentalnym wydawnictwie albumowym poświęconym złotnictwu śląskiemu wzmiankują tylko omawianą monstrancję⁵.

Masner w pracy o złotnictwie na Górnym Śląsku stwierdził jedynie, że monstrancja z Żor nie powstała w Nysie⁶.

Najwięcej jednak uwagi poświęciła temu zabytkowi Jadwiga Skórkowska-Smolarska w pracy o gotyckim złotnictwie województwa śląskiego⁷.

Autorka przeprowadziła typologię monstrancji gotyckich i wyróżniła trzy typy: typ monstrancji z cylindryczną puszką ujętą dwiema przyporami, typ

¹ H. Lutsch, *Die Kunstdenkmäler des Regierung-Bezirks Oppeln*, Breslau 1894, 372.

² A. Nowack, *Die Stadtpfarrkirche zum heiligen Philippus und Jacobus in Sohrau OS*, Neustadt 1900, 37, 38.

³ *Ausstellung von Goldschmiedearbeiten schlesische Ursprunges oder aus schlesische Besitze*, Breslau 1905, 13.

⁴ O. Schwartz, *Schlesische Goldschmiedewerke des Mittelalters*, Schlesische Heimatblätter 4 (1910—11) 203.

⁵ E. Hintze, K. Masner, *Goldschmiedearbeiten Schlesiens*, Breslau 1911, 11.

⁶ K. Masner, *Die Goldschmiedekunst in Ober Schlesien, w: Oberschlesien ein Land deutscher Kultur*, Gleiwitz 1921, 28.

⁷ J. Skórkowska-Smolarska, *Gotyckie złotnictwo kościelne województwa śląskiego*, Katowice 1936, passim.

monstrancji ze szkarpami podwojonymi oraz typ monstrancji, w której po obu stronach puszek uformowane są dwa prostokąty nakryte hełmami i mieszczące figurki świętych. **Monstrancję** żorowską zaliczyła do typu drugiego, **określając** ją jako formę **przejściową** między typem drugim a trzecim. **Wskazała** na bliskie podobieństwo, z uwzględnieniem różnic czasowych, z **monstrancją** z Luborzycy oraz przypisała wykonanie jej jednemu z warsztatów krakowskich, **przytaczając** na poparcie tej tezy podobieństwo części **koronującej** omawianej monstrancji do analogicznej części monstrancji gieranońskiej oraz podobieństwo nakrywy relikwiarza św. Stanisława z katedry wawelskiej do nakrywy części środkowej monstrancji; wskazała na rozluźnienie architektonicznej konstrukcji i rozszczepienie elementów oraz datowała powstanie przedmiotu na pierwszą ćwierć XVI wieku.

Monstrancja została też **ujęta** w Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce wraz z krótkim opisem i datowaniem na pierwszą ćwierć XVI wieku⁸.

Na podstawie zaprezentowanego stanu badań widzimy, że zabytek wymaga szczegółowego opracowania. Niniejszy artykuł prezentuje wyniki dotychczasowych prac badawczych, które są kontynuowane.

Monstrancja ta, wysokości 96 cm, wykonana jest ze srebra. Do wykonania zastosowano technikę trybowania (stopa), odlewu na stracony wosk (elementy trzonu i części prezentacyjnej), cyzelowania, polerowania, lutowania, złocenia. Odnowiono ją w XVIII wieku; świadczą o tym rozetkowe nakrętki śrub łączących elementy. Wtedy też wymieniono *reservaculum* — cylindryczne, pionowe zastąpiono kolistym z promieniami. W 1886 r. wrocławski złotnik Hoepfner wykonał nowe pozłocenie⁹.

Monstrancja złożona jest z dwóch części zasadniczych: części nośnej (stopa i trzon) oraz części prezentacyjnej, której centrum i najważniejszym elementem jest *reservaculum* na konsekrowaną Hostię.

Stopa monstrancji zbudowana jest na planie ośmiolistnej rozety, posiada profilowaną kryzę i cokolik zdobiony poziomym żłobkowaniem oraz pasem karbowanym. Płaszcz stopy, dzielony grzbiecikami **napoła**, ukształtowany wklęsło linią hiperboliczną, łagodnie przechodzi w tuleję. Sześcioboczny trzon zbudowany jest regularnie i symetrycznie. Tworzą go dwa talerzyki na krańcach, dwa wysokie pierścienie z prętami przy narożach oraz w centrum trzonu — nodus w kształcie mocno spłaszczonej kuli z wklęsło opracowanymi motywami maswerkowymi oraz sześcioma plastycznymi kwiatami ostu na obwodzie.

Na trzonie wznosi się sześcioboczna głowica rozszerzająca się ku górze. Z obu stron głowicy, po bokach wystają dwa czworoboczne, poziome ramiona. Pod ramionami dwie wici roślinne zakończone kwiatami ostu, oplecione na karbowanych prętach wygiętych hiperbolicznie. Głowica z ramionami stanowi podstawę części prezentacyjnej rozbudowanej w dwóch **kondygnacjach**.

Zasadniczymi elementami **organizującymi** pierwszą **kondygnację** części prezentacyjnej są czworoboczne filarki w liczbie **ośmiu**, zwieńczone pinaklami i wspomagane cienkimi kolumnkami. Są one rozmieszczone symetrycznie po cztery po obu stronach głowicy, przymocowane do ścianek ramion i ustawione na planie kwadratu, powiązane od przodu i od tyłu łukami oraz krzyżującymi się odcinkami łuków. Filarki dźwigają czworoboczne kratownice pinaklowo-

⁸ Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, t. VI (woj. katowickie), z. 11 (pow. rybnicki), Warszawa 1964, 36.

⁹ Nowack, dz. cyt., 38.

łukowe oraz ażurowe hełmy spiralne. Zewnętrzne pary filarków wspierane są za pośrednictwem łuków przez czworoboczne przypory stojące na krańcach ramion, zwieńczone pinaklami i wzmocnione cienkimi kolumnkami.

Między wewnętrznymi parami filarków rozpięty jest sześcioboczny baldachim ze ściankami bocznymi przepnutymi wąskimi, smukłymi, pionowymi otworami, opleciony kratownicą pinaklowo-łukową, flankowany dwiema sterzynami. Pod baldachimem koliste, promieniste *reservaculum*.

W drugiej kondygnacji, na górnej powierzchni środkowego baldachimu stoją trzy czworoboczne, wzmocnione cienkimi kolumnkami i zwieńczone pinaklami filarki rozmieszczone na planie trójkąta zwróconego podstawą ku przodowi, a wierzchołkiem ku tyłowi, wsparte za pośrednictwem łuków przez trzy czworoboczne przypory ustawione naprzemiennie z filarkami i nieco odsunięte na zewnątrz. Filarki dźwigają trój boczna kratownicę pinaklowo-łukową i ażurowy, złożony z trzech żeber hełm zwieńczony kwiatonem i krucyfiksem. Między filarkami, pod kratownicą, na konsolce stoi figurka Chrystusa—Męża Bolesci.

Podstawowymi elementami części prezentacyjnej są filarki, baldachim i zastępujące baldachim kratownice pinaklowo-łukowe oraz wieńczące hełmy. Filarki wraz z baldachimem lub tylko zastępującymi baldachimy kratownicami formują miniaturowe przestrzenie. W pierwszej kondygnacji są trzy takie przestrzenie: środkowa, szeroka utworzona przez wewnętrzne pary filarków i sześcioboczny baldachim oraz dwie boczne, węższe, flankujące przestrzeń środkową, każda utworzona przez cztery filarki dźwigające czworoboczną kratownicę. Przestrzeń w drugiej kondygnacji utworzona jest przez trzy filarki i trójboczną kratownicę. Są to przestrzenie o specyficznym charakterze. Ich zasięg i granice wyznaczone są w sposób jednoznaczny przez usytuowane w narożach filarki. Nie mają masywnych ścianek oddzielających je od przestrzeni zewnętrznej, są ze wszystkich stron otwarte. Mimo jednoznacznego oddzielenia i wyodrębnienia łączą się harmonijnie z sobą (w wypadku trzech przestrzeni pierwszej kondygnacji) i z przestrzenią zewnętrzną. Są przestrzeniami prześwitowymi. To pierwsza istotna cecha tych przestrzeni.

Na filarkach spoczywa baldachim lub pinaklowo-łukowa kratownica spełniająca rolę baldachimu. Nakrywają one przestrzenie od góry i decydują o ich odmienności. W sposób jednoznaczny, w jeszcze większym stopniu wyodrębniają te przestrzenie z przestrzeni zewnętrznej i nadają im charakter miejsc o szczególnej ważności w strukturze monstrancji. Różny jest jednak stopień tej ważności. Najważniejszą jest przestrzeń środkowa pierwszej kondygnacji mieszcząca *reservaculum* z Hostią. Druga pod względem ważności jest przestrzeń drugiej kondygnacji mieszcząca figurkę Chrystusa—Męża Bolesci, zbudowana nad przestrzenią środkową kondygnacji dolnej i ściśle z nią powiązana. Przestrzenie boczne, wąskie i przesłonięte łukami nie mieszczą żadnych figurek i podporządkowane są przestrzeni środkowej pierwszej kondygnacji. Wszystkie te przestrzenie można określić mianem baldachimowych. Baldachimowość — to druga ich cecha istotna.

Umieszczenie elementów struktury monstrancji — *reservaculum*, figurki Chrystusa — w przestrzeniach baldachimowych, miejscach o szczególnej ważności, wskazuje na znaczenie tych elementów w całej strukturze.

Przestrzenie baldachimowe i prześwitowe zwieńczone są hełmami, które nadają im kierunek wstępujący ku górze. Także spiętrzenie dwóch przestrzeni — środkowej dolnej, szerszej i górnej, węższej, zwieńczonej ażurowym hełmem — ma charakter wstępujący. Ukierunkowanie wstępujące — to trzecia istotna

cecha przestrzeni.

Część **prezentacyjna** monstrancji z Żor zbudowana jest z czterech przestrzeni prześwitowych, baldachimowych i **wstępujących**, trzech w pierwszej kondygnacji i jednej w **drugiej**. Można ją określić jako czteroprzestrzenną i dwukondygnacyjną. Mieści się ona w grupie **monstrancji** określanych jako wieloprzestrzenne i wielokondygnacyjne. Wykazuje podobieństwo z wieloprzestrzennymi i wielokondygnacyjnymi monstrancjami krakowskimi. Wspólne owym monstrancjom i monstrancji żorowskiej pewne charakterystyczne cechy — to rozbudowanie części prezentacyjnej wszzer po obu stronach *reservaculum* i konstruowanie jej za pomocą zwielokrotnionych, pionowych elementów nośnych, zarówno cienkich kolumniek, jak i grubszych filarków i przypór. Konstruowanie to dokonuje się w różny sposób. W monstrancji gieranońskiej (powstałej w 1535 r., ufundowanej przez wojewodę wileńskiego Olbrachta Gasztołda, zapisanej kościołowi św. Michała w Gieranonach w powiecie oszmiańskim, przekazanej potem katedrze wileńskiej)¹⁰ oraz monstrancji jasnogórskiej (powstałej w 1542 r., ufundowanej przez króla Zygmunta Starego¹¹) dwa masywne, czworoboczne filarki **dźwigają** baldachim przestrzeni środkowej pierwszej kondygnacji. Dwie czworoboczne przypory o **mniejszej** wysokości ustawione są na krańcach ramion. Między filarkami i przyporami usytuowane są przestrzenie boczne utworzone za pomocą osobnych elementów nośnych równej wysokości, **dźwigających** baldachimy, kratownice i hełmy.

W monstrancjach z Wojnicza¹² (pod Tarnowem) i Konar¹³ (nieдалeko Rawicza) dwie cienkie kolumnie wewnętrzne dźwigają baldachim przestrzeni środkowej pierwszej kondygnacji, natomiast identyczne dwie kolumnie zewnętrzne dźwigają wraz z wewnętrznymi baldachimy dwóch przestrzeni bocznych. Na krańcach ramion **stoją** masywne przypory **wspierające** kolumnie zewnętrzne. Szerokość tych przestrzeni umożliwiła umieszczenie w nich figurek. **Obserwujemy** mnożenie pionowych elementów nośnych — w monstrancji z Wojnicza na zewnętrznej ścianie każdej przypory nadwieszonych jest szereg niewielkich elementów pionowych, przypory monstrancji z Konar wzbogacone są od strony zewnętrznej cienkimi kolumnkami zwieńczonymi pinaklami. Charakterystyczną cechą jest podstawa części prezentacyjnej — dwa czworoboczne ramiona po obu stronach głowy.

Na podobnej zasadzie zbudowana jest część prezentacyjna monstrancji z Żor z tym, że w poprzednio wymienionych **monstrancjach** przestrzenie boczne uformowane są przez dwie kolumnie, mają znaczną szerokość i mieszczą figurki, natomiast przestrzenie boczne monstrancji żorowskiej utworzone są za pomocą czterech filarków czworobocznych każda, są bardzo wąskie, przysłonięte łukami łączącymi filarki i nie mieszczą figurek. Potraktowano je jednak konsekwentnie — są to miniaturowe przestrzenie o charakterze baldachimowym, zwieńczone kratownicami i hełmami, flankujące **przeźwień** środkową i podporządkowane jej. Zbudowanie wąskiej przestrzeni prześwitowej za pomocą czterech elementów ustawionych blisko siebie łączy naszą monstrancję

¹⁰ M. Sokołowski, *Dwa gotyckie, wileński i krakowski w architekturze i złotnictwie i źródła ich znamion charakterystycznych*, Sprawozdania Komisji do Badania Sztuki w Polsce 8 (1907—09), *passim*; A. Bochnak, J. Pagaczewski, *Polskie rzemiosło artystyczne wieków średnich*, Kraków 1959, 120—122.

¹¹ A. Bochnak, *Mecnat Zygmunta Starego w zakresie rzemiosła artystycznego*, *Studia do Dziejów Wawelu* 2 (1961) 208—209; A. Bochnak, J. Pagaczewski, dz. cyt., 122.

¹² M. Sokołowski, dz. cyt., 119—120.

¹³ A. Bochnak, J. Pagaczewski, dz. cyt., 119—120.

z monstrancją z Wieliczki z 1490 r., ufundowaną przez kanonika Borzymowskiego¹⁴, gdzie mamy do czynienia z częścią prezentacyjną złożoną z czterech przestrzeni prześwitowych i baldachimowych, dwóch wewnętrznych, wyższych i dwóch zewnętrznych, niższych, uformowanych za pomocą cienkich, pionowych elementów nośnych. W obu zabytkach zastosowano tę **samą zasadę** — zasadę zastąpienia pionowych, masywnych elementów nośnych, filarków i przypór przez zbudowane za pomocą cienkich elementów wąskie, wysokie przestrzenie prześwitowe i baldachimowe. Monstrancja wielicka przewyższa jednak bogactwem struktury i oryginalnością rozwiązań monstrancję żorowską. W tej ostatniej są tylko dwie przestrzenie; system elementów formujących przestrzenie monstrancji wielickiej jest bardziej skomplikowany, oryginalna **jest** także podstawa części prezentacyjnej tej **monstrancji** — **trzygłowie**: środkowa (pionowa) i dwie boczne, wygięte na obie strony hiperbolicznie.

U podstaw struktur tych monstrancji leży monstrancja wieżyczkowa, odznaczająca się następującymi cechami. Cylindryczne *reservaculum*, ujęte od dołu kolistym cokołem, zwieńczone podobną do cokołu **nakrywą**, flankowane jest dwoma filarkami zwieńczonymi pinaklami. Filarki wsparte są przez niższe od nich przypory. Elementy te ustawione są na ramionach wystających po obu stronach cokołu *reservaculum*. System filarków i przypór może być wzbogacony przez przypory zewnętrzne bądź to stojące na krańcach ramion, bądź nadwieszane na wysuniętych poprzeczkach na zewnątrz przypór wspierających filarki. Wszystkie te elementy **połączone** są łukami przyporowymi lub poziomymi poprzeczkami. Przestrzenie między nimi wypełnia maswerk. Na **nakrywie** *reservaculum* wznosi się wieloboczny hełm lub — bardzo często — wieloboczna kapliczka z ażurowymi, maswerkowymi ściankami, zwieńczona hełmem.

Typ monstrancji wieżyczkowej zachował się dość długo w środowisku krakowskim. Strukturę wieżyczkową mają monstrancje z kościoła parafialnego w Luborzycy (ok. 15 km na północny wschód od Krakowa), 1460—70r.¹⁵, monstrancja z kościoła parafialnego w Chrzanowie, część prezentacyjna z XV w.¹⁶, ze Staniątek, z klasztoru benedyktynek (pod Niepołomicami), dar Piotra **Kmit**ty Młodszeo, 1534 r.¹⁷

Tegu typu monstrancje występują też w Czechach, **krajach** austriackich i południowych Niemczech. Jako przykład można podać wczesne monstrancje czeskie: **monstrancję-relikwiarz** z **gmerkiem** Parlerów z katedry praskiej, ok. 1400 r.¹⁸, monstrancję z **Mielnika**¹⁹; obie mają *reservaculum* ujęte cokolikiem i zwieńczeniem, ramiona, na których stoją dwa filarki, dwie przypory wzbogacone niewielkimi przyporami nadwieszonymi oraz wieńcząca, czworoboczną kapliczkę z hełmem; austriackie: z Klosterneuburg, ok. 1430 r.²⁰ — *reservaculum* z wielobocznym cokolikiem i zwieńczeniem flankowane dwiema masywnymi, wysokimi przyporami, zwieńczone ośmioboczną, dwukondygnacyjną kapliczką z hełmem. Monstrancje wieżyczkowe rozpowszechnione były też w południowych Niemczech: monstrancja z Ascha — *reservaculum* flankowane dwoma filarkami wspieranymi przez dwie przypory wzbogacone przyporami

¹⁴ Tamże, 118.

¹⁵ Tamże, 78—79.

¹⁶ Tamże, 119.

¹⁷ Tamże, 118.

¹⁸ J. Fritz, *Goldschmiedekunst der Gotik in Mitteleuropa*, München 1982, 262.

¹⁹ *Die Parler und die Schöne Stil 1350—1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgen*, t. II, Köln 1978, 708.

²⁰ J. Fritz, dz. cyt., 271.

nadwieszonymi, w zwieńczeniu wieloboczny hełm; z **Ruhstorf** — *reservaculum* flankują dwa filarki, wspierające dwie przypory wewnętrzne, oprócz tego na krańcach ramion stoją niskie przypory zewnętrzne, nad *reservaculum* wieloboczny hełm²¹.

Monstrancje te **charakteryzują** się swoistymi cechami wymienionymi przez Fritza. Są konstruowane na zasadzie ścianki fasadowej rozbudowanej wszereż, ich filarki i przypory ustawione są na ramionach, a *reservaculum* zostaje wyładowane ku przodowi i ku tyłowi na podobieństwo wykusza²².

Jednocześnie uwidacznia się **tendencja** do rozluźnienia struktury monstrancji i wprowadzenia do niej baldachimowych przestrzeni prześwitowych zarówno w **pierwszej**, jak i w drugiej kondygnacji. Przykładem tego jest monstrancja z Galerii Narodowej w Pradze z ok. 1400 r., pochodząca z klasztoru cysterskiego w Sedlec, gdzie **między** masywne filarki wewnętrzne flankujące *reservaculum* a zewnętrzne, **stojące** na krańcach ramion, wkomponowano dwukondygnacyjne, prześwitowe przestrzenie baldachimowe zbudowane za pomocą dwóch cienkich kolumniek **dźwigających** baldachimy, w drugiej kondygnacji części **prezentacyjnej** natomiast wznosi się ośmioboczna kapliczka zwieńczona przestrzenią prześwitową²³. Podobnie zorganizowana jest część prezentacyjna monstrancji z Bratysławy (połowa XV wieku), gdzie przestrzenie prześwitowe boczne zbudowane są za pomocą niezależnych elementów nośnych i usytuowane między filarkami a przyporami²⁴.

Innym przykładem tego rodzaju jest monstrancja z północnych regionów Królestwa Węgier, ze Spiskiej Nowej Wsi, z początku XV wieku²⁵. Tutaj także przestrzenie boczne wkomponowane są między masywne filarki równej wysokości, tak jak w poprzednio wymienionych zabytkach. Na podobnej zasadzie zbudowane są **monstrancje** krakowskie — **gieranońska** i **jasnogórska**.

Inaczej są konstruowane późne monstrancje południowoniemieckie pochodzące z warsztatów złotniczych Norymbergi czy **Würzburga**. Podstawą organizacji części prezentacyjnej tych monstrancji są cztery masywne, czworoboczne filarki zwieńczone pinaklami — dwa wewnętrzne, wyższe i dwa zewnętrzne, niższe. Są one ustawione na czworobocznych cokolikach połączonych z sobą cokolikiem, na którym wznosi się konsolka figurki. Jest to sposób łączenia elementów odmienny od sposobu stosowanego w poprzednio analizowanych **monstrancjach**, gdzie elementy nośne ustawione były na ramionach. Między filarkami rozpięte są baldachimy oplecione kratownicami pinaklowo-łukowymi, tworzące miniaturowe przestrzenie prześwitowe — środkową i dwie boczne. W drugiej kondygnacji baldachimowa przestrzeń prześwitowa zbudowana jest za pomocą **filarków dźwigających** baldachim i wzbogacona przyporami ustawionymi na przemian z filarkami, na przeciw otwartych boków przestrzeni, wspierającymi kolumnienki za pośrednictwem wygiętych łuków. Przypory te przesłaniają przestrzeń. Zwykle jedna z przypór usytuowana jest od przodu na osi symetrii przestrzeni i przesłania znajdująca się tam figurkę. W wypadku gdy np. filarki rozmieszczone są na planie trójkąta lub diagonalnie ustawionego kwadratu, na osi symetrii znajduje się jeden z nich.

²¹ *Die Kunstdenkmäler von Niederbayern, t. VIII, Bezirksamt Eggenfeld*, München 1923, 171—172; *Die Kunstdenkmäler von Niederbayern, t. X, Bezirksamt Pfarrkirchen*, München 1923, 31—32; *Die Kunstdenkmäler von Niederbayern, t. XX, Bezirksamt Bogen*, München 1929, 19—20.

²² J. Fritz, dz. cyt., 147.

²³ Tamże, 261.

²⁴ Tamże.

²⁵ E. Toranova, *Zlatnictvo na Slovensku*, Bratislava 1975, il. 12.

W sposób wyżej opisany zbudowane są monstrancje z Bad Mergentheim (1509 r., wyk. w Würzburgu), Feldkirch (1506 r., wyk. w Norymberdze), Breitenbrunn (1507 r., wyk. w Norymberdze)²⁶.

W Monstrancji z Żor przestrzeń prześwietowa drugiej kondygnacji zbudowana jest według zasad charakterystycznych dla konstruowania analogicznych przestrzeni monstrancji południowoniemieckich. Trój boczna przestrzeń przesłaniana jest przyporami stojącymi na osi symetrii każdego boku, jedna z nich przesłania przestrzeń od przodu.

Podsumowując dotychczasowe porównawcze rozważania, można stwierdzić, że część prezentacyjna monstrancji z Żor zbudowana jest na zasadzie właściwej monstrancji wieżyczkowej. Uwidacznia się w niej tendencja do rozluźnienia struktury i wprowadzenia do niej baldachimowych przestrzeni prześwietowych zarówno w pierwszej, jak i w drugiej kondygnacji.

Niezwykle interesujące jest rozwiązanie wprowadzenia tych przestrzeni w omawianym zabytku — zastąpienie masywnych filarków flankujących *reservaculum* przez wąskie, wysokie, prześwietowe przestrzenie baldachimowe uformowane za pomocą zwielokrotnionych, drobnych elementów nośnych, dźwigających zastępujące baldachim kratownice.

Masywne, czworoboczne ramiona po obu stronach głowicy, będące podstawą do umieszczenia filarków przestrzeni bocznych, są elementami o charakterze tradycyjnym; są rozpowszechnione w monstrancjach wieżyczkowych oraz wywodzących się z nich wieloprzestrzennych i wielokondygnacyjnych, z wyjątkiem monstrancji południowoniemieckich, gdzie filarki stoją na połączonych z sobą cokolikach.

Charakterystyczne i oryginalne jest połączenie cokolików filarków z przednimi i tylnymi ściankami czworobocznych ramion, podczas gdy rozpowszechnione jest ustawienie tych elementów na górnych powierzchniach ramion.

Baldachimowa przestrzeń prześwietowa drugiej kondygnacji monstrancji z Żor zbudowana jest podobnie jak baldachimowe przestrzenie prześwietowe drugiej kondygnacji późnych monstrancji południowoniemieckich.

Ale monstrancja ta tkwi mocno w twórczości krakowskiego środowiska złotniczego. Wykazuje ona pewne podobieństwo z monstrancją z Konar²⁷. Podobnie zbudowane są kratownice oplatające baldachimy przestrzeni środkowych pierwszych kondygnacji i podobny sposób wygięcia narożnych pinakli tych kratownic. Podobne jest także zwieńczenie baldachimów bocznych przestrzeni ażurowymi, spiralnymi hełmami oraz wzbogacenie przypór przylegającymi do nich cienkimi kolumnkami skręconymi spiralnie. Są to jednak podobieństwa o charakterze ogólnym. Natomiast bliskie podobieństwo niektórych podstawowych elementów łączy nasz zabytek z relikwiarzem na głowę św. Stanisława z katedry wawelskiej, dziełem krakowskiego złotnika Marcina Marcińca, wykonanym w 1504 r., fundacją królowej Elżbiety, króla Jana Olbrachta i kardynała Fryderyka Jagiellończyka²⁸.

Podobieństwo dotyczy przede wszystkim baldachimu przestrzeni środkowej pierwszej kondygnacji monstrancji żorowskiej i górnych, wieńczących stref ścianek ośmiobocznego relikwiarza. Bardzo podobne są ścianki baldachimu i stref wieńczących przeprute wąskimi, pionowymi otworami zakończonymi

²⁶ J. Fritz, dz. cyt., 294—295.

²⁷ A. Bochnak, J. Pagaczewski, dz. cyt., 119—120.

²⁸ Tamże, 130—136; J. S a m e k, *Marcin Marciniec*, Polski Słownik Biograficzny XIX/4, 586—587.

łukami trójlistnymi. Podobieństwo w szczegółach wykazują kratownice oplatające baldachim monstrancji i strefy wieńczące ścianki relikwiarza. Dotyczy ono układu przecinających się łuków w ośli grzbiet, ich zdobienia maswerkiem i żabkami, kwiatonów — dużych, wieńczących wierzchołki łuków oraz małych, kończących odcinki łuków łączące się z pinaklami czy narożnikami relikwiarza i wygięte ku dołowi. Istnieje duże podobieństwo w ukształtowaniu pinakli kratownic i sposobie ich wygięcia — lekkim, esowym, o części dolnej wypukłej i górnej wklęsłej.

W mniejszym stopniu podobne są przypory i filarki monstrancji oraz narożniki relikwiarza. Narożniki owe **wzbożone** są u dołu impostami czworobocznymi ściętymi od góry **pulpito** wo z lekką wklęsłością oraz dwiema niewielkimi, łukowymi wypustkami w połowie wysokości i przy wierzchołku. Są one ukształtowane od góry pulpitowo z niewielką wklęsłością, a od dołu ćwierćżłobkowo z małym półwałkiem u krawędzi ćwierćżłobka. Przypory pierwszej kondygnacji monstrancji posiadają u dołu analogiczny jak w narożnikach relikwiarza impost wzbożony półwałkiem oraz analogiczną, łukową wypustkę przy wierzchołku. Za pośrednictwem tych wypustek łączą się z przyporami i narożnikami cienkie kolumny (w monstrancji spiralne) zwieńczone pinaklami — prostymi w monstrancji i wygiętymi w relikwiarzu. Wypustki łączą się z pinaklami kolumnek w miejscu, gdzie trzon przechodzi w iglicę. Różnicą jest to, że trzony kolumnek przy narożnikach relikwiarza przenikają przez wypustkę w połowie wysokości.

Wypustki łukowe znajdują się także na filarkach przestrzeni bocznych pierwszej kondygnacji monstrancji — na 1/3 wysokości, na 2/3 wysokości oraz przy wierzchołku. Tutaj także trzony kolumnek przenikają przez wypustki analogicznie jak kolumny przy narożnikach relikwiarza. Filarki przestrzeni drugiej kondygnacji również wzbożone są charakterystycznymi wypustkami i cienkimi kolumnami. Widzimy także podobieństwo pinakli wieńczących filarki przestrzeni pierwszej kondygnacji, a także kondygnacji drugiej do pinakli wieńczących narożniki relikwiarza.

Do stworzenia obu przedmiotów — żorowskiej monstrancji i wawelskiego relikwiarza — użyto bardzo wielu podobnych motywów formalnych. Na podstawie wyżej zanalizowanych podobieństw można stwierdzić, że **monstrancja z Żor** powstała w kręgu oddziaływania twórczości mistrza Marcina Marcińca.

Czy **jednak** podobieństwo wielu elementów obu przedmiotów jest wynikiem naśladowania przez twórcę monstrancji motywów zastosowanych w relikwiarzu, czy też jest to wynik korzystania przez obu autorów z jednego wzornika? Czy monstrancję wykonał złotnik pracujący samodzielnie a związany z warsztatem Marcina przez naukę? Czy może powstała ona w warsztacie mistrza Marcina, wykonana pod jego kierunkiem przez czeladników i uczniów? A może zaistniały inne okoliczności powstania monstrancji? Są to pytania, na które odpowiedź powinny przynieść dalsze badania nad prezentowanym zabytkiem.

DIE SPÄTGOTISCHE MONSTRANZ IN DER PFARRKIRCHE ZU ST. PHILIPPUS UND JAKOBUS IN ŻORY**Zusammenfassung**

Der Verfasser machte in diesem Artikel einen Versuch das historische Rätsel über die Monstranz in der Pfarrkirche in Żory zu lösen. Nach der Darstellung des Untersuchungsstandes berichtet der Verfasser ausführlich über die Konstruktion der Monstranz. Seiner Meinung nach, weist die Konstruktion der Monstranz eine grosse Ähnlichkeit mit denen, die aus der krakauer Schule des XVI Jahrhunderts stammen auf. Einige Elemente der Monstranz erinnern an Konstruktionen, die in Süddeutschland hergestellt wurden. Der Meinung des Verfassers nach, kann eine Hypothese aufgestellt werden, dass die Monstranz in Żory anfangs des XVI Jahrhunderts hergestellt wurde. Kann sein, dass sie ein Werk des krakauer Goldschmiedes Marcin Marciniec ist, desselben, der den Reliquienschrein des hl. Stanisław ausgeführt hat, der sich in der Schatzkammer der Kathedrale am Wawel befindet.